

Studia Philologica Valentina
Vol. 7, n. s. 4 (2004) 143-156

ISSN: 1135-9560

Arcaismes, innovacions i tòpics sintàctics a la primera oratòria àtica

Jordi Redondo
Universitat de València

A les pàgines que segueixen tractarem de l'aportació de la sintaxi a la configuració de la llengua de l'oratòria i de la prosa àtica en general. És cert que l'atenció de molts estudiosos es centra en l'ús d'estructures i fórmules retòriques i en la configuració d'un repertori lèxic i fraseològic propi del gènere, i, més en concret, de cadascuna de les espècies que el conformen -política, judicial, epidíctica-. Però això no pot condicionar la metodologia d'anàlisi de cap llengua, literària o no. Ja en ocasions anteriors hem acudit a la sintaxi per tal de caracteritzar la llengua d'un autor o la d'un gènere.¹ Procedirem

¹ Cf. Jordi Redondo, «L'art retòrica de Xenofont i la composició de l'Agésilau», *Itaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica* 6-8, 1990-92 (= 1995), 83-114; «Sprachlich-stilistische Bemerkungen zu den rhetorisierenden Schriften des Hippokratischen Corpus», in Renate Wittern & Pierre Pellegrin (edd.), *Hippokratische Medizin und antike Philosophie. Verhandlungen des VIII. Internationalen Hippokrates-Kolloquiums*, Hildesheim 1996, 343-370; «Sociolecto y sintaxis en la comedia aristofánica», in Antonio López Eire (ed.), *Sociedad, Política y Literatura: Comedia Griega Antigua*, Salamanca 1997, 313-328; «Diálogo y retórica en Tucídides: el debate entre atenienses y melios», in Vicente Bécades, María Pilar Fernández Álvarez & Emiliano Fernández Vallina (edd.), *Kalon Theama. Estudios de Filología Clásica e Indoeuropeo dedicados a F. Romero Cruz*, Salamanca 1999, 197-207; «Per a una diacronia de la llengua literària de Sòfocles», *Studia Philologica Valentina* 2, 1997, 48-61; «Non-epic Features in Apollonius Rhodius' Argonautica», in Annette Harder, Remco F. Regtuit & Gerry C. Wakker (edd.), *Hellenistica Groningana IV. Apollonius Rhodius*, Leuven 2000, 129-154; «The Greek literary language of the Hebrew historian Josephus», *Hermes* 128, 2000, 420-434; «El sociolecte femení a la comèdia aristofànica», *Quaderns de Filologia. Estudis Literaris* 7, València 2002, 201-224; «Satyric Diction in the Extant Sophoclean Fragments: a Reconsideration», in Francesco De Martino & Alan Herbert

ara a exposar un seguit de fenòmens sintàctics -alguns d'ells antics al sistema, d'altres de nous- que caracteritzen la lexi dels primes oradors àtics, Antifont i Andòcides.² Amb el present estudi pretenem d'incidir en un aspecte encara no gaire habitual al tractament dels fenòmens sintàctics i lingüístics en general: la necessitat de considerar les categories del gènere literari i/o el dialecte per tal d'establir el marc d'usos estàndard d'un text qualsevol.

1) Antipho I 5 *Θαυμάζω δ' ἔγωγε καὶ τοῦ ἀδελφοῦ, ἥντινά ποτε γνώμην ἔχων ἀντίδικος καθέστηκε πρὸς ἐμέ, καὶ εἰ νομίζει τοῦτο εὐσέβειαν εἶναι, τὸ τὴν μητέρα μὴ προδοῦναι.*

M'admiro també, jo almenys, del meu germà, de per quina mena de pla que potser té s'ha posat davant meu com a litigant, i de si es pensa que és un acte de pietat això de no trair la seva mare.

El tipus de tòpic sintàctic que aquí documentem coneix una fructífera existència més a l'oratória epidictica que a la judicial. Es tracta d'un doble règim del verb *θαυμάζω*, amb oració subordinada completiva -formalment condicional, al present exemple- i genitiu partitiu alhora, per a indicar i l'acció i la persona que causen sorpresa. En trobem exemples, a més d'Antifont, a Lísies, Iseu, Demòstenes, Èsquines, Licurg o el Pseudo-Andòcides.³ Entre els historiadors contemporanis, sensibles com són a les eines expressives de la retòrica, també es troba a Tucídides, mentre que Heròdot coneix la construcció, però no l'aplica a la funció que hem descrit als oradors.⁴

Sommerstein (edd.), *Shards from Kolonos. Studies on the Fragments of Sophocles*, Bari 2003, 418-436; «Notes a la sintaxi dels discursos a les Històries de Tucídides», *SPHv* 6, 2004, 111-131.

² Per als textos i traduccions, vegeu Jordi Redondo, *Antifont de Ramnunt. Discursos I-II*, Barcelona, Fundació Bernat Metge 2003-2004, i *Andòcides. Discursos I-II*, Barcelona, Fundació Bernat Metge (en premsa).

³ Antipho I 5 i 28, IV β 1; Lys. III 44, XII 34, 41 i 86, XIII 49, XIV 46, XXV 1, 30 i 32, XXXIII 7; Ps.-And. IV 13; Is. III 28; Dem. II 23-25, X 71, XVI 14 i 29, XVIII 159, XIX 86, XXIV 66 i 111, XXVI 22, XXXVI 28 i 45, XXXVII 44, XLI 14, XLIX 53, LI 2 i 11, LIX 118, proem. II 2, XIV 1 i XXXII 2; Aesch. I 188, II 49, III 230; Lyc. 135. S'ho val a destacar la conformació al darrer Demòstenes de la tendència a construir *θαυμάζω* amb un règim d'una oració interrogativa indirecta, però sense partitiu de persona, cf. Dem. III 32, IV 43, X 34, XV 19, etc.

⁴ Hdt. I 155, 2, IV 30, 1 i 42, 1, VII 125 i VIII 8, 2, tots ells passatges de caire narratiu; Th. I 138, 1, III 38, 1, IV 85, 3 i VI 36, 1. Th. I 138, 1 està inserit dins una secció narrativa, però tracta de la resposta a la carta de

2) Antipho I 16 Ἡρώτα οὖν αὐτὴν εἰ ἐθέλήσοι διακοιῆσαί οἱ, καὶ ἡ ὑπέσχετο τάχιστα, ὥς οἶμαι.

Li va demanar, doncs, si voldria atendre les seves ordres, i ella de seguida li va quedar a disposició, segons que em penso.

Aquest ús morfosintàctic, amb el manteniment de l'antic datiu del pronom personal, que ja va estar reconegut per Schwyzer com un dels arcaïsmes del dialecte àtic, no només es registra a Antifont,⁵ ans també a Andòcides.⁶

3) Antipho I 16 Ἡρώτα οὖν αὐτὴν εἰ ἐθέλήσοι διακοιῆσαί οἱ, καὶ ἡ ὑπέσχετο τάχιστα, ὥς οἶμαι.

Entre els arcaïsmes del dialecte àtic compta també l'ús demostratiu del pronom relatiu, per bé que ni l'esmenta Schwyzer al seu treball,⁷ ni el recullen tampoc d'altres autors. Estranyament, ha estat considerat com un fenomen sintàctic relativament tardà, els primers testimonis del qual no haurien estat anteriors a Demòstenes.⁸

4) Antipho I 19 οὕτω γάρ ᾗδ' ἐῖς ὑπὸ τῆς μητριᾶς τῆς ἐμῆς ἐξαπατωμένη, πρὶν ἐν τῷ κακῷ ᾗδ' ἦν.

Car encara no s'adonava gens de que estava essent enganyada per la meua madrastra abans que no fou ja al bell mig de la desgràcia.

La construcció de l'oració subordinada temporal amb πρίν i indicatiu constitueix una innovació de l'època clàssica, i val a ressaltar que es documenta tan sols a aquest discurs. L'ús està documentat en primer lloc a la llengua de la tragèdia,⁹ i més tard a la de Tucídides.¹⁰ A l'oratòria, rera aquest primer exemple d'Antifont, el

Temístocles, el que implica una certa retorització. Entre els historiadors posteriors, cf. J. AJ 198 i 501.

⁵ Antipho V 93.

⁶ Cf. And. I 15, 38, 40, 41 i 42. Vegeu al respecte Concepción Piedrafita, *La lengua del orador Andócides*, Barcelona 1996, pp. 193-194.

⁷ Eduard Schwyzer, «Syntaktische Archaismen des Attischen», in Rüdiger Schmitt (ed.), *Kleine Schriften*, Innsbruck 1983, 443-456 (=APAW 1940/7, 3-16).

⁸ Cf. Herbert Weir Smyth, *Greek Grammar*, Cambridge (Mss.) 1920, pàg. 286, § 1110 i 1114, no hauria tingut precedents anteriors a Demòstenes, *Sobre la corona* 71 -segons que es llegeix als millors còdexs de la transmissió demostènica, a despit de les preferències dels editors per lliçons més tranquil·litzadores-.

⁹ Cf. Sòfocles, *OT* 776-777, Eurípides, *Hec.* 131-133 i *Med.* 1173-1174.

¹⁰ Th. I 51, 2 i 132, 5, II 65, 3, III 101, 2 i VII 71, 5.

registrem a la major part d'autors.¹¹ Tot i que la *theoria recepta* indica que l'ús de l'indicatiu només seria possible rera negació a l'oració principal, aquesta regla s'ha revelat insuficient per donar explicació d'aquest fenomen. En destaca l'ús, a banda de l'estil d'Isòcrates, a les *Històries* de Tucídides, un nou vincle entre el gran historiador i el seu mestre Antifont.

5) Antipho I 28 οὐ γὰρ δῆπου μαρτύρων γ' ἐναντίον οἱ ἐπιβουλευόντες τοὺς θανάτους τοῖς πέλας μηχανῶνται τε καὶ παρασκευάζουσιν, ἀλλ' ὥς μάλιστα δύνανται λαθραϊότατα καὶ ὥς ἀνθρώπων μηδένα εἰδέναι.

Perquè, sens dubte, no és davant de testimonis que els qui tramen la mort dels seus veïn se l'enginyen i la preparen, ans com més d'amagat millor i de forma que no ho sàpiga cap dels mortals.

La construcció d'aquesta oració subordinada consecutiva esdevé un altre exemple de dicció poètica i un bon tros arcaïtzant, en fer servir ὥς en comptes de ὥστε.¹² La construcció, probablement perquè no era sentida com una d'apta per revitalitzar els estàndards de la llengua literària i de la llengua culta en general, no és pas de les més freqüents: a la tragèdia s'evidencia una clara tendència a restringir-ne l'ús, fins al punt que a Eurípides és hàpax, i tant a les *Històries* de Tucídides com a l'obra de Plató, ben extensa com és, anotem aquest mateix registre.¹³

6) Antipho I 29 οἱ δ' ἐπιβουλευόμενοι οὐδὲν ἴσασι, πρὶν γ' ἤδη ἐν αὐτῷ ὥσι τῷ κακῷ καὶ γινώσκωσι τὸν ὄλεθρον ἐν ᾧ εἰσί.

I res no saben les víctimes de la confabulació, abans almenys que no es trobin ja de ple dins la desgràcia, i experimentin la perdició en què estan.

¹¹ Cf. Lísies, III 7, Pseudo-Andòcides IV 17, Iseu V 7 i frg. 13, 1, Isòcrates IV 19 i 89, XVI 6, etc., Èsquines I 64, Demòstenes VIII 65, IX 61 i XX 96, i Licurg 128. Vegeu al respecte Basil Lanneau Gildersleeve, «On πρὶν in the Attic orators», *AJPh* 2, 1881, 464-483, esp. pp. 478-480; J. Frenzel, *Die Entwicklung der Sätze mit πρὶν*, Wongrowitz 1896; Cecil C. Wooten, «The conditional nature of πρὶν clauses in Attic prose of the fifth and fourth centuries», *Glotta* 48, 1970, 81-88; Anne Marie Chanet, «Ἔως et πρὶν en grec classique», *REG* 92, 1979, 166-207; Suzanne Amigues, «Remarques sur la syntaxe de πρὶν», *LEC* 48, 1980, 193-210; Elsa García Novo, «Relación entre infinitivo y modos en la oración de πρὶν, tomando como ejemplo el Corpus Hippocraticum», *CFC* 2, 1992, 137-164.

¹² Cf. Èsquil, *Perses* 437 i 458, *Agamèmnon* 546 i 1188, *Eumèrides* 36, *Suplicants* 945, Sòfocles, *Èdip rei* 84, etc.

¹³ E. *Cy.* 647, Th. VII 34, Pl. R. 365d.

La construcció d'oració subordinada temporal d'anterioritat amb *πρίν* i subjuntiu i sense partícula modal ha estat rebutjada per la crítica des de ben antic.¹⁴ De fet, era considerada un jonisme si es registrava tant a la tragèdia com a la prosa àtiques.¹⁵ Antifont només se'n serveix a aquest passatge. A diferència d'aquest cas, *πρίν* amb subjuntiu es troba ja a Homer.¹⁶ A la prosa jònia té un caire literari i poètic.¹⁷ El gènere mitjancer entre l'èpica i l'oratória va estar, un cop més, la tragèdia: però així com a Èsquil l'ús és ben ocasional en tractar-se d'un *hâpax* -frg. 327-, Sòfocles se'n serveix amb certa freqüència.¹⁸ També aquesta construcció va estar imitada per Tucídides.¹⁹

7) Antifont II β 4 "Ἀθλία μὲν οὖν πάσχω μὴ ἀπολογεῖσθαι μόνιν βιαζόμενος, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀποκτείναντας φαινεροὺς καταστήσαι· ὅμως δὲ καὶ τοῦτο ἐπιχειρητέον· οὐδὲν γὰρ πικρότερον τῆς ἀνάγκης ἔοικεν εἶναι.

Per tant, estic patint malaurances en trobar-me forçat no només a defensar-me, ans també a posar en evidència els autors del crim. De tota manera, però, cal que ens n'ocupem, car res no ha fet faisó de ser més amargant que la necessitat.

Els adjectius verbals en -τέον, formació desconeguda encara per a Homer,²⁰ es registren en canvi a la més elaborada oratòria epidíctica i no falten tampoc a la prosa filosòfica, a la noble llengua de l'escena tràgica o a determinats passatges de la comèdia aristofànica.²¹

¹⁴ Oswald Diener, *De sermone Thucydidis, quatenus cum Herodoto congruens differat a scriptoribus Atticis*, Leipzig 1889, pàg. 70, creu necessari restaurar la partícula modal.

¹⁵ Cf. Albert Thumb, *Handbuch der griechischen Dialekte*, Heidelberg 1959, pàg. 303.

¹⁶ Hom. *Il.* XVIII 135, *Od.* X 174-175.

¹⁷ Cf. Susana Sancho Montés, *Procedimientos de dramatización en las Historias de Heródoto (libros I a IX)*, Amsterdam 2003, pp. 281-283.

¹⁸ Cf. A.C. Moorhouse, *The Syntax of Sophocles*, Leiden 1982, pp. 298-299, on esmenta com a exemples Sòfocles, *Ai.* 107, 108-109-a ambdós casos amb partícula modal-, 742 i 965, *Tr.* 2-3, 415 -amb partícula modal als dos exemples-, 608-609 i 946, a tall de donar-ne només les referències més antigues.

¹⁹ Th. VI 10, 5, 29, 2, 38, 2, etc.

²⁰ Sí que es registren a Homer els adjectius verbals en -τός, però, cf. Hom. *Od.* XI 456 οὐκέτι πιστὰ γυναιξίν.

²¹ Si prenem com a mostra l'*Aiant* de Sòfocles, hi comptarem sis registres, cf. S. *Ai.* 470, 679, 690, 809, 853, 1140 i 1250. A les comèdies d'Aristòfanes es registren fins a 63 casos, distribuïts amb força regularitat a totes les onze obres, per bé que el nombre n'oscil·li entre el *hâpax* del *Plutos* i els

Antifont en fa ús tan sols a la més innovadora de les seues obres, les *Tetralogies*, amb un total de quatre registres.²² Heròdot se'n serveix ja, per bé que d'una manera escassa, com a eina sintàctica encara mancada de la seua correcta acomodació, només possible a partir d'una certa tradició literària.²³ Que l'ús es va estendre amb rapidesa ho demostra el fet que Andòcides -que tantes vegades va trobar la inspiració a la llengua d'Antifont- l'utilitza als seus discursos sense cap mena de restricció,²⁴ mentre que a les *Històries* de Tucídides se'n compten tretze registres.²⁵

8) Antipho III γ 8 εἰ μὲν γὰρ ὑπὸ (...) μηδενὸς δαίμονος μηδὲ δι' ἐπιμελείας τοῦ θεοῦ ἢ ἀτυχία γίγνεται, ἀμάρτημα οὖσα τῷ ἀμαρτόντι συμφορὰ δίκαια γενέσθαι εἰσίν.

Perquè, si l'infortuni no es produeix ni (...) ni tan sols mitjançant la sollicitud d'un déu, ja que és el fruit d'un desencert, és justa la desgràcia que li esdevingui a qui l'ha comès.

Antipho V 5 οὐ γὰρ δίκαιον οὐτ' ἔργῳ ἀμαρτόντα διὰ ῥήματα σωθῆναι, οὐτ' ἔργῳ ὁρθῶς πράξαντα διὰ ῥήματα ἀπολέσθαι· τὸ μὲν γὰρ ῥῆμα τῆς γλώσσης ἀμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἔργον τῆς γνώμης.

Car no és pas just ni que es salvi per mitjà de les paraules qui ha comès una falta amb els fets, ni que per les paraules es condemni qui de fet ha obrat amb rectitud, perquè la paraula és una errada de la llengua, i l'obra, però, del pensament.

La construcció que rep el nom de *διά* de circumstàncies contingents es registra, doncs, a dos textos antifonteus, per bé que amb genitiu el gir és molt més nítid, mentre que amb acusatiu es confon amb l'expressió de la mera causa. Andòcides en fa un ús també moderat.²⁶ A Tucídides, però, és molt més abundós.²⁷

dotze registres de la *Lisístrata*, amb una mitjana d'uns sis registres per comèdia. Al nostre parer, el cas de la *Lisístrata* s'ha d'explicar, precisament, per l'abundosa imitació que s'hi fa de la dicció i, per tant, de la sintaxi de dues llengües especials no gaire llunyanes l'una de l'altra, l'oratória i la cancelleresca, cf. Ar. *Lys.* 292, 293, 320, 411, 450, 477, 496, 499, 501, 661, 884 i 921.

²² Antipho II β 4, III γ 11, III δ 2 i IV δ 1.

²³ Hdt. III 61, 3 i VII 185, 1.

²⁴ And. I 7 i 136, III 16 i 40.

²⁵ Th. I 72, 1 (discurs indirecte); 79, 2 (discurs indirecte); 86, 3 (*ter*) (discurs); 88; 93, 4; 118, 2 (*bis*); II 3, 3; VI 25, 2; 50, 5; i VII 60, 1.

²⁶ And. I 49, 56.

²⁷ I 33, 3, I 71, 5, I 120, 4, I 122, 3, II 22, 1, II 37, 2, II 42, 4, II 60, 4, V 66, 2, on apareix en μεταβολή amb la seua alternativa, amb la preposició ὑπὸ -cf. III 33, 2, VIII 107, 1-, VI 5, 3, VI 59, 2, VII 8, 3 (*bis*), VII 40, 3.

9) Antipho V 2 οὐ μὲν γάρ με ἔδει κακοπαθεῖν τῷ σώματι μετὰ τῆς αἰτίας τῆς οὐ προσηκούσης, ἐνταυθοῖ οὐδέν με ὠφέλησεν ἢ ἐμπειρία.

Certament, quan calia que jo patís penalitats en la meua pròpia carn, i a conseqüència d'una responsabilitat que no em pertocava, no en va ajudar gens cap mena d'experiència.

El sintagma preposicional format per μετὰ i el genitiu d'un terme abstracte s'ha d'entendre com la innovació que a etapes no gaire llunyanes dins la història de la llengua grega havia de fer esdevenir aquesta opció sintàctica la forma habitual d'expressar la noció d'instrument amb tota mena de noms. A més dels exemples antifonteus,²⁸ Andòcides en fa un ús encara més estès, i tampoc no falta als discursos de les *Històries* de Tucídides.²⁹

10) Antipho V 34 οὗτοι δὲ θάνατον τῷ μηνυτῇ τὴν δωρεάν ἀπέδοσαν, ἀπαγορευόντων τῶν φίλων τῶν ἐμῶν μὴ ἀποκτείνειν τὸν ἄνδρα πρὶν ἂν ἐγὼ ἔλθοιμι.

Aquests, però, van concedir al delator la mort com a recompensa, tot i que els meus amics havien vedat de matar-lo abans que jo arribés.

Per bé que està perfectament documentat l'ús de la construcció de la conjunció de subordinació temporal πρὶν amb subjuntiu i partícula modal a la llengua dels documents públics atenesos,³⁰ al discurs antifonteu *Sobre l'assassinat d'Herodes* § 34 registrem una altra innovació sintàctica, la construcció de πρὶν ἄν amb optatiu. La temptació d'esmenar el text transmès, sempre arriscada en ella mateixa, sembla del tot inescapable a un autor de provada afecció a les novetats expressives com ho és Antifont. Andòcides, en canvi, es manté més a prop de la tradició atenesa.³¹

²⁸ Antipho V 2 μετὰ τῆς αἰτίας i μετὰ τῆς ἀληθείας, 33 μετὰ χρηστῆς ἐλπίδος, 50 μετὰ τοῦ ἀληθοῦς, 59 μετὰ τῆς ἀληθείας, 61 μετὰ τῶν νόμων τῶν ὑμετέρων, 71 μετὰ τοῦ χρόνου, τῷ χρόνῳ μεθ' οὗ i μὴ μετ' ὀργῆς καὶ διαβολῆς, amb un total, doncs, de nou registres, tots ells al discurs *Sobre l'assassinat d'Herodes*.

²⁹ Cf. And. I 6 μετὰ δέους καὶ κινδύνου καὶ διαβολῆς τῆς μεγίστης, 9 μετ' εὐνοίας -exemples ambdós al proemi del discurs-, 55 μετὰ τῆς ἀληθείας, 56 οὔτε μετὰ κακίας οὔτε μετ' ἀνανδρίας οὐδεμῆς, μετ' ἀρετῆς ἀλλ' οὐ μετὰ κακίας, II 17 μετὰ τῆς τῶν ὑμετέρων σωματικῶν ταλαιπωρίας τε καὶ κινδύνων, Ps.-And. IV 37 μετὰ μικρᾶς διαβολῆς, Th. III 10, 1 μετ' ἀρετῆς δοκούσης, V 103, 2 μετ' ἐλπίδων, VI 34 μετὰ φόβου, VII 63, 4 μετ' ἀσθενείας καὶ ξυμφορῶν.

³⁰ Cf. Karl Meisterhans & Eduard Schwyzler, *Grammatik der attischen Inschriften*, Berlin 1900, pàg. 251.

³¹ And. I 43 i 89 amb infinitiu d'aorist, 67 amb sengles infinitius d'aorist i de present; I 7 amb aorist de subjuntiu i partícula modal. El Pseudo-Andòcides, en canvi, presenta la construcció amb indicatiu, Ps.-And. IV 17.

11) Antipho V 35 ζῶν μὲν γὰρ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς αὐτῆς βασάνου ἰὼν ὑπ' ἐμοῦ κατήγορος ἂν ἐγίγνετο τῆς τούτων ἐπιβουλῆς, τεθνεὼς δὲ τὸν μὲν ἔλεγχον τῆς ἀληθείας ἀπεστέρει δι' αὐτοῦ τοῦ σώματος ἀπολλυμένου, τοῖς δὲ λόγοις τοῖς ἐψευσμένοις ὑπ' ἐκείνου ὡς ἀληθέσιν οὔσιν ἐγὼ ἀπόλλυμαι.

Sens dubte que l'home, d'estar viu, en passar sota el meu comandament pel mateix interrogatori, hagués esdevingut denunciador de la seva calúmbia; en estar mort, en canvi, amb la pèrdua de la seva vida destruïa la prova de la veritat, i amb les paraules dites per ell amb falsedat, com si haguessin estat vertaderes, jo em dono per perdut. Crida-me'n els testimonis.

L'anomenat entre nosaltres *participi de predicació implicada* es relaciona amb l'estil de la millor prosa literària. Pel seu caire sintètic i per estar basat en el participi i no pas en una forma verbal personal, Tucídides hi té una certa predilecció.³²

Un text d'Andòcides, amb un possible exemple d'aquesta construcció, mereix un comentari detingut:

And. I 20 καίτοι τί ἐβουλόμην, εἰ ἐμήνυσα μὲν κατὰ τοῦ πατρός, ὡς οὗτοί φασιν, ἰκέτευον δὲ τὸν πατέρα μείναντά τι παθεῖν ὑπ' ἐμοῦ, καὶ ὁ πατὴρ ἐπέισθη ἀγῶνα τοιοῦτον ἀγωνίσασθαι, ἐν ᾧ δυοῖν τοῖν μεγίστοις κακοῖν οὐκ ἦν αὐτῷ ἀμαρτεῖν, ἢ [γὰρ] ἐμοῦ δόξαντος τὰ ὄντα μηνῦσαι κατ' ἐκείνου ὑπ' ἐμοῦ ἀποθανεῖν, ἢ αὐτῷ σωθέντι ἐμὲ ἀποκτεῖναι;

Fixeu-vos-hi bé, què hagués volgut jo si, com diuen aquests individus, hagués delatat el meu pare, i alhora li suplicava que es quedés per tal de rebre de mi qualsevol patiment? I va estar el meu pare convençut a contendir en un judici talment greu, a conseqüència del qual no li era possible de defugir les dues més immenses desgràcies, o morir condemnat a instància meua, si és que jo feia parer de fer contra ell la delació d'uns fets reals, o fer-me condemnar a mi a càrrec seu, que hauria quedat sa i estalvi?

El datiu αὐτῷ σωθέντι, que nosaltres interpretem com un agent - per bé que el verb ἀποκτεῖναι sigui formalment actiu, cal recordar que fins al grec tardà no se'n va crear un paradigma passiu- admet fins a dues anàlisis alternatives: la primera, entendre'l com un cas de participi de predicació implicada, amb la traducció *mitjançant la seva salvació*, amb el mateix valor instrumental que en la nostra interpretació -l'anàlisi com a agent es deu al fet que el subjecte implicat no seria ja un terme abstracte, sinó una persona-; la segona, entendre'l com un exemple de datiu absolut, construcció no gens freqüent en grec.³³

³² Cf. Th. II 9, 4, VI 3, 3, VI 82, 2, VII 42, 2.

³³ Cf. Albert Wifstrand, «Dativus absolutus im Griechischen», *C & M* 17, 1956, 163-171, i Jordi Redondo, «Un dato sintáctico sobre el Παραμυθητικός πρὸς τὴν γυναῖκα», in Aurelio Pérez Jiménez & Gonzalo Del Cerro (edd.), *Estudios sobre Plutarco: Obra y Tradición*, Málaga 1990, 155-158.

Ultra aquest cas controvertit, Andòcides mostra un exemple clar de participi de predicació implicada al seu discurs més elaborat, *Sobre el tractat de pau amb els lacedemonis*.³⁴

12) Antipho VI 17 Αἰτιῶνται δὲ οὔτοι μὲν ἐκ τούτων, ὥς οὗτος κελεύσειε πιεῖν τὸν παῖδα τὸ φάρμακον ἢ ἡνάγκασειν ἢ ἔδωκεν· ἐγὼ δ' ἐξ αὐτῶν τούτων ὦν αἰτιῶνται οὔτοι ἀποφανῶ ὅτι οὐκ ἔνοχός εἰμι.

Aquests, però, arran de tot això em fan l'acusació que aquest home és qui va incitar el noi a beure la metzina o qui li va donar; i jo, arran de les mateixes acusacions que ells fan posaré en evidència que no estic implicat etc.

Per al text que acabem de transcriure hem seguit les lliçons dels còdexs, tant per a οὔτος, corregit de diverses formes pels editors sense cap necessitat, amb el paupèrrim argument que el passatge resulta confús per l'abundor d'aquest pronom -cinc cops a una sola frase-, com per a κελεύσειε (optatiu), en comptes de l'esmena proposada per Baiter, ἐκέλευσε (indicatiu). En fer-ho així, fem dependre l'optatiu oblic de l'oració subordinada completiva d'un temps principal, el present αἰτιῶνται. Davant d'aquesta aparent raresa, la major part dels editors accepten l'esmentada esmena, ἐκέλευσε. Només Wilamowitz salva l'aorist d'indicatiu en tant que pertanyent a un discurs directe i deslligat, per tant, de l'oració precedent.³⁵

13) Antipho VI 25 Επίστασθε δὲ, ὦ ἄνδρες, ὅτι αἱ ἀνάγκαι αὐταὶ ἰσχυρόταται καὶ μέγισταί εἰσι τῶν ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἔλεγχοι ἐκ τούτων σαφέστατοι καὶ πιστότατοι περὶ τοῦ δικαίου, ὅπου εἶεν μὲν ἐλεύθεροι πολλοὶ οἱ συνειδότες, εἶεν δὲ δούλοι, καὶ ἐξείη μὲν τοὺς ἐλευθέρους ὅρκους καὶ πίστεσιν ἀναγκάζειν, ἃ τοῖς ἐλευθέρους μέγιστα καὶ περὶ πλείστου ἐστίν, ἐξείη δὲ τοὺς δούλους ἐτέραις ἀνάγκαις, ὑφ' ὧν καὶ ἦν μέλλωσιν ἀποθανεῖσθαι κατειπόντες, ὅμως ἀναγκάζονται τάλιθ' ἡ λέγειν· ἡ γὰρ παρούσα ἀνάγκη ἐκάστῳ ἰσχυρότερα ἐστὶ τῆς μελλούσης ἔσεσθαι.

Car sabeu perfectament, ciutadans, que aquestes vicissituds són les més importants i les més poderoses de les que es donen entre els mortals, i les proves pericials que se'n segueixen les més evidents i les més dignes de crèdit tocant a la justícia, per tal com hi havia no només molts homes lliures que estaven assabentats, ans també esclaus, de forma que, d'una banda, seria possible d'obligar els lliures mitjançant juraments i fórmules de garantia -que són, per als homes lliures, allò més important i de més pes-; d'una altra, seria possible d'obligar els esclaus amb d'altres imponderables, a conseqüència dels quals, àdhuc si havien de morir en haver respost, tanmateix es veuen forçats a dir la veritat, car la necessitat present és per cadascú més poderosa que l'esdevenidora.

³⁴ And. III 27.

³⁵ Ulrich von Wilamowitz-Möllendorf, «Die sechste Rede des Antiphon», *Sitz. d. Preuss. Akad. d. Wiss.*, 1900, 398-416, pàg. 401, n. 2.

³⁶ A. Pe. 708 i Sept. 1027.

La conjunció condicional ἤν, d'origen joni i corresponent a l'àtica ἄν, és hàpax a Antifont. L'única explicació ens duu a considerar la influència de la tragèdia. Èsquil és encara reticent al jonisme.³⁶ En canvi, Sòfocles, conegut per la seua afecció a les formes jònies, en fa la forma preferida a la seua darrera etapa.³⁷ Amb la innovació antifontea coincideix Tucídides, que només fa servir ἤν i ἐπὶν. El fenomen no és gaire significatiu en ell mateix, puix que no comporta la més mínima innovació sintàctica; però indica molt bé quins són els models de la llengua de l'oratória.

14) And. I 4 αὐτίκα ἐγὼ πολλῶν μοι ἀπαγγελλόντων ὅτι λέγοιεν οἱ ἐχθροὶ ὡς ἄρα ἐγὼ οὐτ' ἂν ὑπομείναιμι οἰχήσομαί τε φεύγων, τί γὰρ ἂν καὶ βουλόμηνος Ἀνδοκίδης ἀγῶνα τοσοῦτον ὑπομείνειν, ὃ ἔξεστι μὲν ἀπελθόντι ἐντεῦθεν ἔχειν πάντα τὰ ἐπιτήδεια, ἔστι δὲ οἱ πλεῦσάντι εἰς Κύπρον, ὅθεν περ ἦκει, γῆ πολλὴ καὶ ἀγαθὴ διδομένη καὶ δωρεὰ ὑπάρχουσα;

Jo, per exemple, tot i ser molts els qui m'anunciaven el que anaven dient els meus rivals, en el sentit que no m'arriscaria a continuar a ciutat, i que estic per anar-me'n fent-me escàpol: perquè Andòcides, doncs, havia de sotmetre's per pròpia voluntat a la mercè d'un judici tan greu, ell que si se'n va d'aquí no només té a la mà de disposar de tota mena de béns, ans si es fa a la mar cap a Xipre, just d'on vé, hi posseeix una abundosa i rica terra de conreu que li ha estat atorgada a títol de regal?

És hàpax a Andòcides la coordinació de les conjuncions οὔτε (...) τε. Es tracta tanmateix d'un tipus de coordinació molt poc freqüent, i més encara a la prosa, fins i tot l'artística.³⁸ Ultra això, la coordinació de l'optatiu potencial i el futur d'indicatiu constitueix un preciós exemple del valor modal d'aquest darrer.

Val a assenyalar també, al mateix Andòcides, una construcció similar, ara mitjançant els nexes ἤτοι (...) ἤ.³⁹

15) And. I 20 καὶ μὲν δὴ τοῦτό γε ἐπίστασθε πάντες, ὅτι ἐσώθην καὶ ἐγὼ καὶ ὁ ἐμὸς πατήρ· οἷόν τε δ' οὐκ ἦν, εἴπερ ἐγὼ μνηστὴς ἐγενόμην περὶ τοῦ πατρός, ἀλλ' ἢ ἐμέ ἢ ἐκεῖνον· ἔδει ἀποθανεῖν.

³⁷ Vegeu-ne com a exemples Sòfocles Ai. 688, Ant. 45, Tr. 411, OT 321, 748, 839, 1159, El. 554, 821, 967, Ph. 52, 769, 817, 982, 985, 999, 1299, 1342, OC 499, 814, 862, 1040, ultra d'altres casos on la transmissió no és uniforme. Sobre l'evolució estilística d'aquest autor, cf. Jordi Redondo, «Per a una diacronia...»

³⁸ John Dewar Denniston, *The Greek Particles*, Oxford 1950², pàg. 510: *This use is almost entirely confined to serious poetry.*

³⁹ And. II 2.

Tanmateix, això ja ho coneixeu tots, que jo em vaig salvar i també alhora el meu pare. No hagués estat factible si jo hagués esdevingut el seu delator, ans o ell o jo hagués calgut que morís condemnat.

Aquest és el primer exemple de construcció absoluta de οἷόν τε, que més endavant es registra a Lísies, Isòcrates i Demòstenes.⁴⁰ D'altra banda, aquest passatge andocideu destaca també perquè és l'únic, a tota l'oratoriat àtica, on trobem la construcció amb negació. Si atenem al comentari de Schulze, potser que atribuiríem l'ús a la imperícia d'Andòcides, i no pas a cap voluntat innovadora:⁴¹

16) And. I 67 (...) ἐγώ, ὃ ἄνδρες (...) ἀνὴρ ἄριστος δοκοῖν εἶναι, ὅστις εἰσηγησαμένῳ μὲν Εὐφιλίτῳ πίστιν τῶν ἐν ἀνθρώποις ἀπιστοτάτην ἠναιτιώθημι καὶ ἀντεῖπον καὶ ἐλοιδόρησα ἐκέλευ ὦν ἦν ἄξιος etc.

Mentrestant, jo, ciutadans, per la sort que em va tocar a drete llei hauria estat compadit per tothom, però per les meves accions a tall de lògica hauria de passar per ser un ciutadà cabal, que em vaig enfrontar a Eufilet quan em va proposar el compromís més indigne de creure-hi que entre mortals pugui haver-hi, i li vaig replicar i el vaig blasmar amb aquells termes de què era digne etc.

El text transmès pels còdexs és <ἐκέλευ ὦν>, amb signes d'haver estat esborrada una -ν al primer terme. Blass defensava que una seqüència original <ἐκέλευον ὦν> havia derivat, per dittografia, en una d'errònia <ἐκέλευον ὦν>, sense cap sentit pel que fa a la sintaxi, i que per aquesta raó va estar corregida tot modificant ἐκέλευον en ἐκέλευ. Malgrat que a la seua edició Blass va optar per uns cauts claudàtors, un datiu original explica a satisfacció la transmissió del passatge. Ara bé, el respecte per la restauració del text no ha estat raó suficient per a la major part dels crítics. Dalmeyda, Macdowell, Maidment i Ramírez Vidal, editors, respectivament, de les edicions de Les Belles Lettres, Oxford, Loeb i la Bibliotheca Mexicana, han seguit una vella correcció de Naber en admetre l'esmena ἐκέλευον. Weidner, més dràstic, havia optat per eliminar el pronom. N'és la raó que la construcció

⁴⁰ Lísies I 6 i VII 1, Isòcrates XII 130 i carta I 1, i Demòstenes VIII 75, XIX 105, XLV 81, L 60 i LIV 15. Cf. Ernst Richard Schulze, *Quaestiuiculae grammaticae ad oratores Atticos spectantes*, Bautzen 1889, pàg. 19. Hi ha dubtes sobre l'autenticitat dels discursos XLV i L de Demòstenes, els titulats *Contra Estèfan I* i *Contra Pòicles*, respectivament. Tanmateix, Blass dona com a autèntic el *Contra Estèfan I* per raons estilístiques, cf. Friedrich Blass, *Die attische Beredsamkeit Beredsamkeit von Gorgias bis zum Lysias*, Leipzig 1887³, III-1, pàg. 471.

⁴¹ E.R. Schulze, *op. cit.*, pàg. 21: (...) *Ille locus (...) singularis est, quod ad οἷόν τε ἦν et impersonaliter et absolute dictum negativa particula adiuncta est, ut alio nullo loco.*

del verb λοιδορέω amb datiu és una d'habitual a la *koiné*, mentre que per a l'àtic clàssic es prefereix el règim d'acusatiu. Però la construcció ha de figurar de ple dret entre les innovacions de la llengua andocídia, per bé que, per exemple, el *Greek-English-Lexicon* de Liddell, Scott & Jones solventa el cas adduïnt que ἐκείνῳ ha de dependre d'algun altre verb, i encara si la lectura és correcta, a manera de doble expedient que res no aclareix.

17) And. I 86 ἀρά γε ἔστι τοῦτο ὃ τι περιλείπετο περὶ οὗτου οἷόν τε ἢ ἀρχὴν εἰσάγειν ἢ ὑμῶν πρᾶξαί τι, ἀλλ' ἢ κατὰ τοὺς ἀναγεγραμμένους νόμους; ὅπου αὖ ἀγράφῳ νόμῳ οὐκ ἔξεστι χρῆσασθαι, ἢ που ἀγράφῳ γε [χρῆσασθαι] ψηφίσματι παιντάσιν οὐ δεῖ [γε χρῆσασθαι].

Que potser hi ha res que fos descurat al voltant de quina competència té una magistratura per a introduir o una causa o un de vosaltres per a activar-la, altrament que segons les lleis que han estat inscrites? Essent el cas, d'altra banda, que no és lícit de recórrer a una llei no escrita, sense cap de dubte que recórrer a un decret no escrit no s'ha de fer en qualsevol cas.

Aquest és el primer exemple registrat de construcció de οἷόν τε dins una oració interrogativa retòrica, clàusula que més endavant trobarem a Iseu i al seu deixeble Demòstenes.⁴² Els exemples demostènics pertanyen a sengles discursos, els titulats *Contra Beot* i *Contra Estèfan I*, respectivament, considerats apòcrifs per alguns crítics. Sigui com sigui, l'exemple andocídeu referma -amb el reguard motivat per la manca de més testimonis de l'oratòria de l'època- el caire innovador de l'estil retòric del nostre autor.

18) And. I 133 ἐγὼ ὑμῖν ἔρω, διότι οὗτοι ταῦτα νῦν γινώσκουσιν.

Jo us vaig a dir perquè es formen ara aquest judici.

El valor completiu de la conjunció διότι, en substitució del causal que li era pròpia pel seu origen etimològic, no és anterior a les *Històries* d'Heròdot.⁴³ Als discursos conservats d'Antifont no en tenim cap registre, mentre que a Andòcides és hàpax al text que acabem d'oferir.⁴⁴ A Tucídides falta també per complet, com a la major part dels oradors.

19) And. III 24 τί οὖν ἐστὶν ὑπόλοιπον περὶ οὗτου δεῖ βουλευέσθαι; περὶ Κορίνθου καὶ περὶ ὧν [αἱ] ὑμᾶς Ἀργεῖοι προκαλοῦνται.

De fet, que resta res sobre el qual cal que deliberem? Sobre Corint i sobre tot el que els argius eventualment ens reclamem.

⁴² Iseu, IV 4 i VI 54, i Demòstenes, XL 22 i XLV 38.

⁴³ Cf. Hdt. II 43, 2 i 50, 1.

⁴⁴ En reivindica el valor causal Antonio Lillo Alcaraz, «El uso de διότι completivo en la prosa literaria ática», in V. Bécaries *et al.* (edd.), *op. cit.*, 101-113, pàg. 102.

L'acceptació de la lliçó dels còdexs, ἀν, obliga a admetre la plausibilitat d'una construcció no pas aliena a la sintaxi del grec antic, la del present d'indicatiu amb partícula modal, bo i que hom provi d'explicar-la mitjançant expedients no gens rigorosos.⁴⁵ Però el suport textual mereix més confiança que les pàgines dels estudiosos moderns. La mateixa evolució de la partícula modal, la posició de la qual dins l'oració es va fer més i més lliure, talment un adverbí, afavoreix la interpretació que, en un moment donat de la història de l'àtic, ἀν va esdevenir un marcador que afectava la frase sencera, i no només una forma verbal.

La conclusió a aquesta breu contibució sobre la sintaxi del grec clàssic es limitarà a dos apunts, a tall de sengles recordatoris: la rellevància de la sintaxi per a la caracterització d'un dialecte o d'un estil, i la influència de l'oratòria, fins i tot la judicial, en la configuració de la prosa artística atenesa i, amb ella, d'un sistema més dinàmic i ric. El fet que el Tucídides més innovador sigui el qui s'endinsa pels viaranyes de la retòrica confirma aquesta influència. Els oradors eren a Atenes els qui creaven i/o posaven en circulació un model de llengua estàndard per a usos especials, on barrejaven arcaïsmes que conferissin a la lexi la necessària empremta identificadora de la societat a què era destinada, les innovacions manllevades a la literatura contemporània i que ells contribuïen decisivament a crear, definir i difondre, i els tòpics que anaven conformant-se dins el gènere mateix de la retòrica. Els primers oradors, Antifont i Andòcides, feien servir una llengua literària especial, l'àtic antic, amb la qual el dialecte d'Atenes es va dotar d'una prosa apta per a les més altes exigències. Però no es tracta

⁴⁵ Cf. Eduard Schwyzler & Anton Debrunner, *Griechische Grammatik II. Syntax und syntaktische Stilistik*, Munic 1950³, pàg. 352, on discuteixen passatges com ara Hom. *Il.* I 62-66 μάιντιν ἐρείομεν ἢ ἱερῆα ἢ καὶ ὀνειροπόλον (...) αἶ κεν πως (...) βούλεται (...) ἡμῖν ἀπὸ λοιγὸν ἀμῦναι -on es proposa d'entendre βούλεται com a subjuntiu de vocalisme breu, cf. Karl Friedrich Ameis, Carl Hentze & Paul Cauer, *Homers Ilias I*, Leipzig & Berlin 1930⁷, pàg. 7, n.-, XIV 484-485 τῷ καὶ κε τις εὔχεται λιπέσθαι, S. *OT* 1438 ἔδρασ' ἄν, εὔ τοῦτ' ἴσθ' ἄν, amb transmissió segura i a més a més garantida pel metre, E. *Med.* 940 οὐκ οἶδ' ἄν εἰ πείσαιμι. Pel que fa als exemples homèrics, Pierre Chantraine, *Grammaire Homérique II. Syntaxe*, Paris 1963, pp. 225-229, tracta tan sols dels usos d'indicatiu amb partícula modal amb tema de futur o temps històric.

tan sols d'una selecció lèxica concreta o d'una determinada caracterització morfològica: hi ha també un intent manifest de renovació sintàctica.

REDONDO, Jordi, «Arcaïsmes, innovacions i tòpics sintàctics a la primera oratòria àtica», *SPhV* 7 (2004), pp. 1-14.

RESUM

Els textos de la primera oratòria atenesa reflecteixen molt de prop l'evolució del dialecte àtic. La present contribució es centra en la coexistència, a les obres d'Antífont i Andòcides, de solucions sintàctiques diverses: les pròpies de la tradició dialectal més conservadora, les que s'obren pas mercès a la capacitat innovadora de certs sociolectes, i les que esdevénen senyal lingüístic i estètic del gènere, la retòrica judicial.

PARAULES CLAU: Oratòria, dialecte àtic, sintaxi.

ABSTRACT

The texts of the first Attic oratory reflect from a close side the evolution of the Attic dialect. This contribution points to the coexistence, within the works of Antiphon and Andocides as well, of different syntactical solutions: those characteristic of the most conservative dialectal tradition, those which make their own way because of the innovative capacity of several sociolects, and those which become the linguistical and aesthetical sign of the genre, the judicial rhetoric.

KEYWORDS: Oratory, Attic dialect, syntax.